

B. SZABÓ GYÖRGY:

*Petőfi elbeszélő költészetének néhány alapvető sajátosságáról**

Petőfi Sándor elbeszélő költészete nem választható el élesen és mereven lírai munkásságától; epikájának tartalmi és formai sajátágaiban egyaránt ott találjuk a lírájában már erőteljesen kifejezésre jutott népi és demokratikus szemléletét: a tárgy egyszerűségét és eredetiségét, a realisztikus ábrázolásmódot, a formának és a nyelvnek népiességét.

Elbeszélő költészetében megnyilatkozó jellemvonások vizsgálatához közeledve, meg kell állapítanunk azokat az új, kora felfogásától merőben eltérő tárgyi, tartalmi és formai követelményeket, melyeket első ízben ő vetett fel és melyek — az új társadalmi hatóerők feltűnése és erősödése következményeként — megváltoztatták a reformkor irodalmi tudatát, felfogását és értékelését az elbeszélő költészet sajátosságairól és helyéről a költői műfajok között. Petőfi döntően kijelölte a magyar elbeszélő költészet fejlődési útját, ismervét és perspektíváit.

A reformkor kritikájában hosszú ideig és meddően vitatott nemzeti-eposz kérdését nem a kritikusok döntötték el, hanem a demokratikus erők tudatosítói az irodalomban, elsősorban Petőfi.

Néhány évvel Petőfi János vitéze előtt a hegelianus Erdélyi János még joggal írhatta, Vörösmarty összes műveit bírálva, hogy Vörösmarty epikája csupán kezdetleges kísérletezésnek minősíthető, majd:

„Tudom én azt, hogy eposzban egy nemzet sem mutat sok író-t s én nem is ezt követelem; hanem azt állítván, hogy a nemzeti eposz a magyar irodalomban mindeddig sincs megírva, ne ringassuk magunkat ama édes gondolatba, mintha már eddig igen sokat tettünk volna ez ügyben s ott állnánk, hol ez mondhatnék: Ne tovább“.

Petőfi kettévágta a nemzeti-eposz problémájának gordiusi csomóját a János vitézzel — bebizonyítva, hogy nem az eposz lett korszerűtlen, hanem az „eposz fogalma változott meg“.

Innen már csak egy lépés választ el bennünket Arany nagyjelentőségű művének, a Toldi-nak a megfogalmazásától.

A nép öntudatra ébredését fejezi ki Petőfi epikája; nem véletlenül beszélünk a János vitész esetében a „naivitásnak“ arról

*. Előszó Petőfi elbeszélő költeményeinek sajtó alatt lévő kiadásához.

a formájáról, mely az „öntudatra ébredő népi tömegek felszabadulásának természetességé”-ből következik.

1.

Petőfi első önálló eredeti műveként szatirikus elbeszélő költeményét, a *Helység kalapácsát* jelentette meg, 1844 őszén.

E művének fogadtatásáról, valamint addig megjelentetett lírai költeményeinek és költői egyéniségének értékeléséről rendkívül jellemző sorokat találunk a korabeli kritikában, cikkekben, elmefuttatásokban. Valamennyi sajtóorgánium kiváló alkalomnak tartja első megjelentetett művét arra, hogy „elverje rajta a port”, noha egyik kritikus sem ismeri fel művének a hőskölteményt — parodiáló jellegét. Nem is a műve fontos, hanem a költő személye.

A támadások kivétel nélkül Petőfi személye, írói magatartása és lírai tevékenysége ellen irányulnak. Lírája — vörösposztót jelent az uralkodó irodalmi ízlés és irodalmi közvélemény előtt. Nem véletlenül.

A népdal közvetlenségét, az előadás egyszerűségét és a tárgy hétköznapiságát kifejező Petőfi versek — tudatos szakítást jelentenek azzal a felfogással, mely szerint a „költő vállán palástot, talpa alatt szőszéket érezzen, ha megszólal” és „csak akkor keljen da'ra, ha isteni révület környékezi”. A *Honderű* szerkesztője (Petrichovich Horvát Lázár) még ezekkel a szavakkal fordul a „honleányokhoz” folyóíratát ajánlva:

„Ápoljátok tündéries íróasztalotok, örökzöld repkényei között s ha kedves lesz a bimbó, engedjétek bájvirággá fakadozni gyönyörű szemeitek édes sugarában s honszerelmes lehellegetek drága kéjlegében”.

A „választékosan finom lelkület” és az arisztokratikusan ünnepléses és kimért „éteri ízlés” korában Petőfi költészete „útszéli”, „pórias” és „durva” költészet — költői magatartását „betyárizmus”-nak nevezni pedig valóságos erény.

A forradalmi elem Petőfi költészetében már megvan „mielőtt még forradalmi versei elhangzottak volna.”

Kritikusainak megjegyzései valóságos fényt vetnek kora irodalmi ízlésére és arra az elfogultságra, mely vele szemben megnyilatkozik.

Nádaskay bírálva a *Helység kalapácsát*, megjegyzi, hogy Petőfi a nemesebb értelemben vett népköltészetből a „pórias verselés alatt régióiba kezd mindinkább alásüllyedezni”; Császár Ferenc szerint ez a műve: „különös zagyaléka a legaljasabb póriaságoknak és néhol a legtisztább, legszebb költői képeknek.” A jellemtelen és nagyképű Zerffy, két évvel a költemény megjelenése után, ezeket állapítja meg: „Verekedés közben káromkodnak — s ez az egész. E verekedések leírásai nem történnek gúnylú mosolylyal, hanem az aljasság gúnykaczájával, mely az emberiség elfajultságán még gyönyörködni látszik. A költő, ki irataiban miként vigyorgó Faun jelen meg előttünk, nem igényelheti részvétünket.” Szemere Miklós pedig gúnyverset ír a *Helység kalapácsáról* és itt Petőfit beszélgetve ezeket mondja:

»Tudd meg! tollamból jött világra
A Helység kalapácsa is,
Édesdeden röhögnek rajta,
Ha hallják: Jankó és Maris.«

Pedig Szemere, amint kitűnik egyik későbbi leveléből, nem is olvasta a költeményt és gúnyversét Vörösmarty véleménye alapján írta, aki „nagyon rossznak“ tartotta Petőfi e művét.

Felesleges újra kiemelni itt azt a tényt, hogy a költő ellen intézett támadások elsősorban a költő személye, magatartása és lírája ellen irányulnak.

Kétségtelen, hogy a kritikusok nem egyszerű hangváltást látnak Petőfi lírájában, hanem jóval többet; Petőfi lírája személyes líra — tehát érzelmet, személyi élményt fejez ki (előtte csupán Csokonainál találunk, kezdetleges formában, hasonló hangnemet), míg Petőfi kifejezés módja — a sablonos, patetikus, elvont és élettelen költői műnyelvet megkerülve — az élet nyelvét, az élményszerűt és a természetes valóságot érzékelteti.

Mindez a régi társadalmi viszonyokból kifejlődött tudat minőségi meghaladását jelenti, kifejezve a demokratikus tendenciákat, melyek ledöntik az irodalom szűk korlátait és az irodalmi fejlődést erőszakkal szabályozó tényezőket mellőzve, majd azokkal szembe fordulva — a nép bevonulását siettetik az irodalomba és — magától értetődően — a politikai életbe is.

Nem pusztán esztétikai jelenségről van szó, — a kérdést nem szabad leegyszerűsíteni — hanem jóval többről: elsősorban a társadalmi fejlődés irányának tudatosodásáról, mely Petőfi költészetében tűnik fel a maga teljességében, ez pedig: a nép és a nemzet azonosítása.

A kortársak közül csupán Eötvös jutott el Petőfi jelentőségének és nagyságának felismeréséig, megállapítva:

„Petőfi kitűnőleg magyar, legkisebb műve a nemzetiség bélyegét hordja magán, — s ez az ok, miért nemcsak, mint sok költőinknél, szavai, de az érzés is minden magyar által megértetik, melyet dalaiban kifejez. (Kiemelés tőlem — B. Sz. Gy.) ... „Petőfi a szó legszorosabb értelmében magyar költő, — s ez az, mi valamint a nagy hatásnak, melyet művei gyakoroltak, magyarázatul szolgál: úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.“

2.

Petőfi tisztán látja költészetének értékét, felismeri a támadások élet és elvi sikon védi meg álláspontját. A válasz, mely sajtó alatt levő összes költeményei kiadása előszavaként készült 1847 január első napján, csupán kéziratban maradt. Itt írja a következőket:

„Irodalmunkban a kritika s a közönség véleménye egymástól annyira különböző tán még egy íróul sem volt, mint rólam. A közönség nagy része határozottan mellettem, a kritikusok nagy része határozottan ellenem van. Máskor is, ma is hosszan fontolgattam: melyiknek van már igaza? s máskor is, ma is abban állapodtam meg,

hogy a közönségnek. A közönség — az olvasót értem, nem a színházit, a nézőt, mely kettő közt nagy a különbség — mondom: az olvasó közönség félreismerhet, mellőzhet valakit egy és más oknak következtében, de a kit figyelemre méltat, a kit megkedvel, az azt, ha nem egyenlő mértékben is, de mindig megérdemli... hacsak az egész kor nem egészen ferde ízlésű; mit a mostaniról kétség kívül nem lehetni föl."

Majd alább, válaszolva támadóinak igaztalan vádjaira, ezeket mondja:

„A mi költeményeimben az aljasságot illeti, ez ellen ünnepélyes óvást teszek. Ez alávaló rágalom. Bátran ki merem lelkiismeretem ítélőszéke előtt mondani: hogy nálam nemesebb gondolkodású és érzésű embert nem ismerek, s én mindig úgy írtam és írok, a mint gondolkodtam és éreztem. Mindig fájt e vád, mert ennek éreztem legjobban méltánytalan voltát. Ha néhol egyes kifejezésekre s a tárgyra nézve szabadabb vagyok másoknál, ez onnan van, mert én szerintem a költészet nem nagyúri szalón, hová csak fölpiperézve, fényes csizmákban járnak, hanem szentegyház, melybe bocskorba, sőt mezítláb is beléphetni."

Ennél világosabban és egyszerűbben csak egyik Arany Jánoshoz írt levelében fogalmazta meg esztétikai elveit:

„A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám."

Petőfi egész költői munkássága esztétikai elveit és szempontjait bizonyítja; műveiből kiáradó közvetlenség, természetesség, egyszerűség — ellentmondások nélküli egyéniségének természetes, erőszakoltság nélküli megnyilatkozása. A közvetlenség nála nem naivságot jelent, hanem jóval többet: a forradalmár öntudatosságát.

Értékelésénél nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Petőfit az a kritika fogadta ellenségesen, idegenkedve és értékelte felületesen és igaztalanul, mely képtelen volt szakítani a már meghaladott kritikai és esztétikai szempontokkal és amely ítéletének csalihatatlanságát a külföldi kritikákból átvett sablonok alkalmazása alapján tartotta megfellebbezhetetlennek.

Eötvös írja, a már idézett cikkében:

„Petőfi egyszerű a közönségnél, mert magyar; nem népszerű kritikusaink nagyobb része előtt, mert kritikáink eddig minden művet egészen idegen szempontból s szabályok szerint ítél meg, miben egyszersmind azon csekély hatásnak, melyet kritikánk eddig irodalmunkban gyakorolt, okát találjuk fel." ... „Valjon nem jött e el az ideje, hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a Tieck és Schlegelék theóriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbíráására nem egészen illenek."

A költő népszerűsége egyre nagyobb. Verseket írnak hozzá, idézik irodalmi művekben, országgyűlési szónoklatokban. A márciusi napokban alakja legendássá lesz.

Azonban aligha felesleges megemlíteni azt is, hogy a szeptemberi napokban, egykori szerkesztője, a költő népszerűségét a maga számára jellemtelenül és búsán kamatoztató Vahót Imre — így pirongatja a Nemzetben:

„Íme most nyakunkon a háború... s roppant kardod, mellyel a márcziusi napokban annyit csörömpöltél, mégis hüvelyében rozsdásodik.“

A Figyelmező pedig ezeket írja a szabadságharcosokról, köztük Petőfiről:

„Ezek összesen előbb-utóbb hurokra kerülnek s ez oknál fogva fölösleges volna most többet felhozni róluk. Petőfi névszerint, czikornyás szavakkal magasztalta az egekig Martinovicsék mártírságát, ki 1795-ben a budai genéral-téren kivégeztetett pallos által s kinek ő czimboráival együtt emléket kívánt emeltetni. Vigyázzon, nehogy talán éppen azon emlék díszítse a jeles költő sírját is.“

Emlékeztessünk-e az 1848-as választásokra és Petőfi követjelöltségére? Vagy a szabadszállásaiak magatartására?

De idéznünk kell a költő jellemét és egész emberi magatartását oly kifejező sorokat, melyeket Bacsó Jánoshoz írt:

„Ma történt, hogy engem agyon akart verni a magyar nép, ma június 15-ikén... ma három hónapja, hogy mártius 15-dike volt, midőn első valék azok között, kik a magyar nép szabadságáért szót emeltek, síkra szálltak! De én azért nem a népet kárhoztatom, hanem ámfítóit, félrevezetőit, kiket egykor törvény és isten egyaránt megakoltat... a nép előttem szent, annyival inkább szentebb, mert gyöngé, mint az asszony s mint a gyermek. — Dicsértessék a nép neve most és mindörökké.“

Művészi tevékenysége és emberi magatartása között nincs sem ellentmondás, sem törés.

Forradalmár költő.

3.

Petőfi epikai műveit 1844 augusztusa és 1848 júliusa között írta; a tulsó határt a Helység kalapácsa, az innensőt Az apostol jelenti.

Elbeszélő költeményeinek tárgyát nem a pillanatnyi hangulat vagy költői szeszély határozza meg. Munkásságát a maga teljességében áttekintve a költői tudatosság megnyilatkozásának és a költő következtettségének nyomait találjuk. Ez alatt korántsem valami előre meghatározott rendszert és pedánsan végrehajtott programszerűséget értünk.

Mint lírikusra — a költői élmény, a közvetlenül átélt valóság hat a legtermékenyebben, ezekre reagál a költő legérzékenyebben. Elbeszélő költészetében — a tartalmi elem a legfontosabb tényező. A tárgy, a tematika, a mese csupán keretet jelent, mely a tartalom kifejtését biztosítja, széles mozgási teret engedve a költői egyéniség számára. Elbeszélő költészetének formai sajátságait sem az esetlegesség irányítja; elég futólag áttekintenünk elbeszélő költeményeinek formai elemeit: a kompozíciót, a verselés sajátságait, technikáját mely a tartalomhoz hozzáidomulva szervesen a mű egészéhez tartozik!), a nyelvezetét, hogy meggyőződhesünk elbeszélőművészetének szilárd egységéről.

A Helység kalapácsa — satírikus eposz és méltó

társa Csokonai Béka-egér harcának és Fazekas Mihály Ludas Matyi-jának. Mindhárom eposz a magyar társadalmi élet ferdeségeit tárja elénk szatirikus-humoros formában. Míg azonban Csokonainál a mulattatás igénye, a pajkos hang és a csúfondáros szemlélet a vers paródia jellegét és különösen a hazai viszonyok remek rajzának hitelességét teszi kétségtelenné, addig Fazekas műve félreérthetetlenül döbbsenti rá olvasóját a hazai állapotokra, a jobbagyság embertelen sorsára, kiszolgáltatottságára és a földesúri önkény hatalmaskodására. Altala szólal meg először irodalmunkban a népbárát és demokratikus író hangja. S végül Petőfi „hőskölteménye”, a *Helység kalapácsa* — a társadalmi fejlődés egy későbbi korát tükrözi vissza és az irodalmi élet kinővéseit gúnyolja. Petőfi műve nyílt hadüzenet volt a „nagy pipájú és kevés dohányú” siserahad, a 40-es évek nagyszámú és tehetségtelen eposz-költői ellen.

A reformkor epikája — Vörösmarty epikai munkásságát sem kivéve — alapjában a nemesség epikája volt. Kétségtelen, hogy a nemzetté-válás folyamatát segíti elő a költészet, de célja elsősorban a nemességre öntudatra ébresztése volt. Vörösmarty Zala-n futásának sikere az epikus költemények aránytalan és gyors felduzzadását eredményezi. A silány és kétes értékű alkotások tovább variálják Vörösmarty epikájának külsőségeit és az epikai művek az „előkelő általánosságok” unalmas gyűjteményévé alacsonyulnak. Istenek unalmas tanácskozásáról, élettelen hősök patétikus és értelmetlen monologizálásáról, a hősök öltözkékének és a bajvivó-tér csatautáni képének végnélküli leírásáról szólnak ezek a hősköltemények. Az epikai előadás konvencionálissá, modorossá lett.

Ennek az epikus modorosságnak a kipellengérezése vezeti Petőfit a *Helység kalapácsa*-nak megírására.

Az első kritikus, aki megértette a költő célját Toldy Ferenc volt. Szerinte:

„Az érdek nem a tárgyban, hanem a formában van; az írónia játssza itt szerepét s mint hisszük nem szerencse nélkül: az affektált pathos contrastban a kisszerű tárggyal.”

Művének tehát alapvető tulajdonságát, a paródia-jelleget nem látják meg és nem ismerik fel többi bírálói. A felháborodás hangján tiltakoznak, hogy „a hősköltemény nevezetét ily mesefajra bitorlani, több mint képtelenség”, hogy aljasság „egy csapszéli verekedést hősi tetteknek címezhetni” stb. Van olyan, aki előre sajnálja a jámbor olvasót, aki majd könyvkereskedőjétől hőskölteményt kér és Petőfi művét nyomják a kezébe.

A tárgy szegénysége és a nagyhangú előadás — a forma és a tartalom közötti ellentmondás szándékos kiélezése és ezzel a korában uralkodó epikai elemek nevetségessé tétele — ez képezi Petőfi paródiájának legfontosabb tényezőjét. Az eposz hősei: Fejenagy, Bagarja uram, a „szemérmes” Erzsók asszony és annak bájaíért lelkesedő „lágyszívű” kántor, a „fondor lelkületű” egyházi, Harangláb és végül vitéz Csepű Palkó, a „tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolója” — megannyi kiválóan megfigyelt reális alak. Meséje egy nevetgető falusi szerelmi história és egy kocsmai verekedés elemei.

ből tevődik össze és egyik sincs a rabelais-i vaskosság és a harsány kacagásra ingerlő humor híján.

A Helység kalapácsának formája képezi a paródia eszközének hathatós fegyverét. Petőfi kiválóan ismeri a harcieszköz tulajdonságait és az előre kiszámított ütés helyét sohasem véti el. Olvassuk el a „hősköltemény” bevezető dnekét — az invokációt, vagy figyeljük meg milyen szándékos körülményességgel beszéli el „hogyan osztozt el a ború” hősnéek „komor orra hegyéről”, midőn a szót elárulja: „Mégynél” és „János” toronyból való leereszkedés lehe-

ret, a hősök „halk” és „főnök” bójáinak „mégynél” és „főnök” leengedte-
 elne. „A Helység kalapácsának bevezetése az eposz-
 költők ostoba és nagyképű magafeltégetésének szelimes kigúnyo-
 lása:

»Én is pihenek
 Babéraimon,
 Miket a hírnek mezején
 Borzas főmre kaszáltam.

— — — — —
 S ha sötét zsákjába dugand
 A révedés:
 Főhasegatja sötét zsákját
 A hatatlanság fényes borotvája.»

A lelki szegénységet kifejező, a cikornyás, dagályos előadás-
 módban szenvedő és a szóvirágokat halmozó költészetnek elévülhe-
 tetlén ellenarabja Petőfi Helység kalapácsa. A benne
 kifejezett tanulság, éppen ezért, ma is megzívlelendő.

4.

Petőfi 1844 november-decemberében írja elbeszélőköltészeté-
 nek egyik remekművét, a János Vitézt.

Az ellentmondás, melyet kritikusai fedeznek fel a Helység
 kalapácsa és a János Vitéz között, csak látszólagos és
 az előbbi művének félreértéséből következett. Petőfit a János
 Vitéz megírására aligha „sarkallta a Helység kalapácsá-
 nak sikertelensége, hogy megmutassa mi telik tőle.” Előttünk, akik
 már ismerjük az előbbi művének keletkezési körülményeit és a mű
 fogadtatásának több mozzanatait — nem kétséges, hogy a két epi-
 kai mű szervesen együtvértartozik.

Természetesen nem a külsőségek egybevetéséből állapítható
 meg ez a rokonság, hanem a két mű belső, lényeges jellemvonásai-
 nak feltárása alapján. Míg első műve az epikai külsőségek fölényesen
 szellemes kigúnyolását tartalmazza és kifejezi az új nemzedék állás-
 pontját a tartamilag és formailag is elavult és idejétmúlt „hős-
 költemények”-kel szemben, addig a János Vitéz — a minőségi-

leg újnak, a forradalminak az első kiváló megnyilatkozása az epika terén és alapvető sajátágaiban, de kihatásában is — végső fokon, az eposzról alkotott fogalmat változtatta meg.

A János Vitéz elbeszélőköltészetünkben először és maradéktalanul juttatja érvényre a népi jellemvonásokat az epika terén; a népmese tárgyi, tartalmi és formai elemeiből kiindulva. Petőfi nem kész népmese-motívumot vett át és dolgozott fel művészi formában, hanem csupán a magyar népmese egyes, jellegzetes elemeit használja fel, ebben a művében. Bár felismerjük a népi elemeket, rögtön szembeötlik az is, hogy Petőfinél ezek a népmesei elemek sohasem képeznek valami járulékos, kiegészítő, vagy hordalék-anyagot, hanem itt minden esetben, a mű egészéből és természetéből következő alapsajátságáról és a legteljesebben összefüggő lényegről van szó. Vörösmarty a Tündérvölgy-ben (1826) először kísérelte meg a népmesei tárgy feldolgozását, de abban, Gyulai szerint is, „bizonyos hideg ragyogás van” — Petőfi művét a korabeli kritika is úgy fogadta, mint „az irodalmilag megnesemesített népköltészetnek klasszikus tökéletességű példáját”.

Lényegében Petőfi műve egyik fontos jellemvonásának kiemeléséről van itt szó. A János Vitéz helyes értékelésének másik és fontosabb szempontjára Kéki Lajos mutatott rá először, megállapítva:

„János Vitéz a népmesének művészi sphaerába emelése, melybe Petőfi belevitte a maga demokratikus irányú politikai célzatát is. Az a hős, kinek tetteit ő énekli, egészen más, mint a megszokott epikus hősök. Ő nem véres csaták diadalmas hőstét énekli meg, hanem a nép fiát, kiben bemutatthatta a népnek szeretetreméltóságát és szívbeli derékségét. Az ő érzése és vágyai szerint ez volt az a diadalmas harcra induló hős, ki a hazában új hazát fog magának foglalni.”

Talán felesleges megjegyezni, hogy a jobbság felszabadulásának a gondolata, „az alulról jövő népi felszabadulásnak” a gondolata szólal meg ebben a művében.

A nép által új nemzetet teremteni — vagy, ahogyan Petőfi fogalmazta meg, a Fiatal Magyarország-ról szólva: „... hova mindazokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem szűkkeblűek, merészek, nagyotakarók, ez a fiatal Magyarország, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy egyes folt hátán folt, hanem tetőtől talpig új ruhába akarja öltöztetni.”

Ez a jellemvonás, tehát elsősorban a János Vitéz tartalmi sajátága, teszi művét kiválóan értékesé, de természetesen a forma a tartalomtól következik és azzal szervesen összefügg. A népi verselés egyszerűségében a folyóbeszéd természetességét érezzük — a forma hűségesen követi a költemény tárgyát, az események mozzanatait; a realiztikus leírások és a lélekelemző részek mélysége, könnyedsége, virtuózitása — a beleélés és a költői intuíciónak kiváló példái.

Művének első méltatóit elsősorban a külsőségek, az epikai tradícióktól teljesen eltérő tárgyi és formai sajátságok ragadták meg és elemzésük elsősorban ezekre terjedt ki, Gyulai Pál, Pulszky is itt időznek el legtöbbet. Mindketten a magyar típus jellemrajának

kérdését vetik fel és egyöntetűen megállapítják, hogy Petőfi hibátlanul egyesítette a magyar nép minden jellemvonását főhősében. Pulszky tovább is megy és megjegyzi, hogy a „magyaros phlegma, melylyel legcsudásb tetteket tesz, azon inertia, melylyel egyszer mozgásba hozatva, minden új inger nélkül (Iluska halálát kivéve) mozog végig a mesében, — e phlegma és inertia az, mi a költeménynek leginkább megadja a magyar savat.“ Nem kétséges, hogy ez utóbbi megállapítás a költemény belső egyensúlyának felismeréséből következett, de nem foglalja magában a lényegest: Petőfi főhőse emberi erényeinek kiemelését. Pedig a hangsúly ezen van: bemutatni a magyar paraszt rejtett, eddig fel nem ismert lelki nagyságát és emberi erényeit, melyek által az eljövendő új társadalom vezetésére hivatott! A becsületesség, nyíltság, eszményeihez való ragaszkodás, igazságszeretet, bátorság — mindez a felszabadulásra váró jobbágyosság erkölcsi és emberi tulajdonságainak előtérbe állítását jelenti és az eljövendő társadalom etikájának eszményi képét vetíti elénk. Petőfinél tehát lényegesen többről van szó, mint a „magyar típus“ és a „magyar phlegma és inertia“ sikerült költői megfogalmazásáról.

A költői tudatosságot, a költő és a nép közötti viszonyt és az írói hivatást tömören megfogalmazó Petőfi ezeket írja, néhány évvel később, Arany Jánoshoz (itt határozza meg a népi epika egyik alapvető sajátosságát):

„Bizony szomorú mesterség ez a magyar íráság! valami hivatalt tán csak magam is kaphatnék, de attól írtózatosan iszonyodom, s így nem marad más hátra, mint egyél öcsém, ha van mit... Csak királyt ne végy hősödnék, még Mátyást se. Ez is király volt, s egyik kutya, másik eb. Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szeme elé, még pedig a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit... Napról napra élek, s így nem fordíthatom időmet oly művek készítésére, melyekért mingyárt nem fizetnek... Adna csak nekem a nemzet évenként hét-nyolcszáz pengő forintot, megmutatnám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen csak a nemzettől fogadnám el, privát embertől a felvilágért sem kellene ajándékba...”

Petőfi a János Vitéz-ben megvalósította egyik legfontosabb írói célkitűzését, melynek lényege abban van, hogy a költő arccal fordul a közönség felé és műveit nem irodalmi ingyencnek, hanem a nép számára írja:

»Nem írástudóknak, nem az úri rendnek,
De beszélek szűrös gubás embereknek;«

állapítja meg a költő a Lehel Vezér-ben.

Ez a magatartása és a művében megnyilatkozó demokratikus tendencia úgy a tárgyban, mint a tartalomban és formában — képezi elbeszélő költészetének termékenyítő-jellegét, melyet elsősorban Arany János ismer fel. Egyik levelében, melyet Szász Károlyhoz intézett 1847 októberében, a következőket mondja Arany:

„Petőfi már jóformán utat tört — nyomán haladhatni egyi-

künk sem szégyenlhet. Nem azt mondom azonban, hogy legyünk utánzó. Az igazi költő csupán utánzóvá sohasem válhat. Azt akarom mondani, hogy valamint Petőfi ragyogó szövirágok, összekúszált s minden magyarságból kivetkezett szöfűzés nélkül, a maga egyszerű nyelvén érdekesen fejezi ki magát, úgy mi is, ha akarunk s tehetségünk van, kifejezhetjük.“

A János Vitéz és a Toldi közötti összefüggés és rokonság tüzetesebb vizsgálata egy külön tanulmány feladatát képezi. Bizonyos azonban, hogy Petőfi úttörő munkássága nélkül Arany Toldi-ját nem a mai formájában ismernők.

5.

A következő két esztendő, az 1845-46-os, Petőfi elbeszélő költészetében az átmeneti időszakot jelzi: lírájának fokozatos kiszélesedését, a költői modulációnak erőteljességét, az érzés transzponálásának gazdag változatait és művészi kivetítésüket figyelheti meg, ugyanakkor kisebb, balladai- jellegű darabjai, az elbeszélő költészet kompozíció- és stílus-problémáinak megoldásában, a tökéletesedés és az elmélyülés felé mutatnak.

Az átmeneti időszak kisebb elbeszélő költeménveinek legfontosabb jellemvonása a líraiság, az érzelmi elemek felülkerekedése.

A költemények tárgyául választott esemény-anyag most nem arra szolgál, hogy a költő részletező epikai előadásmódban vetítse elénk a történeteket; egyes részletek érdeklik csupán, főleg a látzólag jelentéktelen mozzanatokra, gyakran félmozzadatokra terjed ki, vagy még helyesebben: a lelki élmények, az érzelmi állapotok költői kifejezésének egész problematikájára.

A költő érzelmi életének gazdagságát és sokrétűségét bizonyítja lírája is.

Erre a korszakra esik három nagyobb lírai ciklusának keletkezése: a kissé szenvedő hangú és a költői póztól nem mentes Czipruslombok Etelke sírjáról, a képzelet csapongását és a költői kimértséget pedánsan egyesítő Szerelem gyöngyei és a filozofikus gondolati tartalmat epigrammikus formában kifejező Felhők.

Egyik ciklusa sem jelent, többi műveihez mérve, különös értéket, de nem képez lényegesebb határvonalat sem fejlődésében. Fontos azonban e három ciklus kiemelése, mert a bennük megnyilatkozó széles érzés-skála — nemkülönben a lírai költeményeiben egyre tisztábban, tökéletesebben kifejezett élményszerűség, képezik első látható elemeit és jelentik egyúttal indítékait a költő fokozatos elmélyülésének az epika terén.

Erre a változásra utalnak elbeszélő költeményei közül a néprege kereteiből kiinduló és kedélyhangulatot megörökítő A szerelem átká, vagy a melanchóliát és bánatos lírai hangulatot kifejező Három szív története c. versei. Kiseb elbeszélő darabjai közül, az 1845-ben keletkezett versei között, kettő érdemel nagyobb figyelmet: a Lehel és a Pusztai találkozás. Az előbbi előtanulmányunk is tekinthetjük a Lehel Vitéz c. töredékes

eposzához. Lehel alakjában a riadóra hívó kürtös és a nemzet császárán bosszútálló hős vezér jellemvonásának kiemelésére törekedett és ebben a vázlatában újra a népi eposz hangján szólal meg. A másik fent említett ballada-szerű darabjában az események tömör, maidnem villanásszerű érzékeltetése mellett — a lelki élmény kiváló kifejezését találjuk meg — a költői eszközök megkapóan egyszerű alkalmazásával.

Így jutunk el a következő évben, 1846-os esztendő elején, Petőfi egyik legcsodálatosabb verséhez: a *Tündérrálm*-hoz. Ez a költemény elejétől-végig a líra és az elbeszélő költészet, a mese és a valóság között mozog, anélkül, hogy a költeményben e kettősség valahol is bántó lenne, anélkül, hogy a vers hangulata valahol is megtörne. Versszakról-versszakra emelkedik a vers egyre feljebb, hogy végül a maga teljes szépségében kibontakozzék előttünk a magyar költészet egyik legnagyobb emléke: az elmúlt ifjúság és a boldog szerelem verőfényes, tovaillanó képe.

„A külső valóság ábrázolásából a lélek részleteinek ábrázolása felé fejlődő költő útjának legmagasabb pontja ez.”

Költészetében a lírai élmények gazdagsága és sokrétűsége háttérbeszorítja az elbeszélő elemet. Ebben az évben írja a *Szilaj Pistát*, majd a *Salgó-t*, míg a következő évnek legjelentősebb elbeszélő darabja a *Szécsi Mária* és a *Bolond Istók*.

A *Szilaj Pistá*-ban az úr-jobbágy ellentétet a népies verses ponyvahistóriának ábrázolási eszközeivel, művészi formában dolgozta fel a költő és a hétköznapi szerelmi történetben, melyben a női szív állhatatlanságát és a bosszúálló szerelmes elkeseredését beszéli el, megjelenik a falu-város ellentét első jelentős költői megragadása: a városi ember negatív erkölcsi tulajdonságainak előtérbeállítása.

A városi ember feltűnésével hirtelen megszakad a boldog szerelmi idill és a tragikus fejlemények gyors kibontakozását érzékelteti a költeményen végigvonuló keserű hangulat.

Még csak két ízben halljuk Petőfi kisebb elbeszélő költeményeinek jellegzetes lírai hangszerelését: a *Szécsi Mária*-ban és a *Bolond Istók*-ban. Mindkét művét 1847-ben írta, de a két költemény lírai jellege e verseket a megelőző korszak elbeszélő költészetéhez fűzi.

Az elsőre felvidéki útja inspirálta, amikor megtekintette Murány várát is.

„Mindenütt zaj, életzaj, csak itt fönn a bércezen, hol egykor kardok csörögtek és ágyúk dörögtek, csak itt volt csend, halálcsend... a táj páratlan fenségén s a múlt idők nagyszerű eseményein a legköltőibb ábránddal merengtem.” — írja a költő *Úti levelei*-ben.

Szécsi Mária-ban a költő a szerelem győzelmét énekli, — a lelki mozzanatok finom megfigyelése mellett — a szenvedély erejét és mindent elsöprő hatalmát.

Arany és Tompa is feldolgozták ezt a témát és ez a költői verseny kiváló alkalom volt a három költő művészi munkamódszerének elemzésére. Arany volt, aki összegezte a költői vetélkedés tanul-

ságait s egyik levelében Szilágyi Istvánhoz, többek között, ezeket mondja: „...én az ő (Petőfi) Szécsi Máriáját kéziratban olvastam, ő is olvasta az én Muránvonnak már készen volt fejtát miből az alapeszme már nagyon tisztán kitűnván, bámulva tekintettünk egymásra s Petőfi lélekrokonságot vélt felfedezni ebben... én pedig azt válaszoltam: mindketten meglettük az egyetlent, a chinin-dölgő pontot, melyből Szécsi Máriát művészileg felfogni lehet és kell... az én alapeszmémet: isten a némbert szerelemre teremté Petőfi megteremtette.“

A Bolond Istók c. művét ugyanez év november-decemberében írta a költő. Találóa n jegyzi meg erről a versről egyik újabb kritikusa:

„A nyugalom, a megelégedés verse a Bolond Istók, melyet, a frissen ömlő, a pillanatnyi helyzethez oly tökéletesen alkalmazó nyelvvezeten kívül a tökéletesen optimista világképpel, tesz oly egyénivé, hogy önéletrajznak is tekinthetjük. Egy igazabb, belőbb önéletrajznak: a lélek vallomásának.“

Valóban nem nehéz felfedezni az önéletrajzi részeket ebben a művében; ezzel a versével végérvényesen lezárul a szegény-vándorlegény-motívum költészetében; a költő otthonra talált.

Bolond Istók személyével A csavargó c. versében (1844) ismerkedünk meg, a vándoréletre való visszaemlékezés hangzik fel az Őszi éj, Egykor és most lírai darabjaiban és végül ebben a nagy elbeszélő versben, a Bolond Istókban. A garabancias vándor-deák személyében a költő rokonszenves alakjára ismerünk, aki most humoros elmélkedéseiben emberi igazságokról és életbölcse sségről beszél, fiatalos, töretlen optimizmussal. Műve, mintha csupán a költő iatékos, derűs életszemléletének kifejezését szolgálná; a mese Bolond Istók megpróbáltatásainak utolsó és leg szebb fejezetével foglalkozik, hogy végül jókedvet, bizalmat árasztó alakját a családi-küzhely-melleg békés fénye ragyogja körül.

Petőfi Bolond Istók-kéntnek formai sajátosságaiban a költői eszközök virtuóz kezelését találjuk: a lényegre lazakodó versszakok mesterien kísérik végig a vers napfényes-borús hangulatát; az érzések áradatát és a képek tida ragyogását a költői nyelvnek a a zengő ereje és átlátszóan csillogó kezelése adja. Így Petőfi egyik versében sem jutott a kifejezésnek ilyen nagy szabvány. Plasztikusnak válik ki a táj, tűnnek elő az alakok, változó csillogásban ragyognak a felületek. Mindez pedig a költői eszközök nagyobb igénybevétele nélkül történik és éppen ez a keresetlenség idézi elő a költemény felejthetetlen hangulatát.

A költemény alapeszméjét nem a tulajdonképpeni Bolond Istók-motívum képezi: bölcs és mély életmészárolást — bolondor mezbe burkolni, — hanem a hit, az emberi boldogságában, mely boldogsághoz minden embernek joga van az életben.

S ha összevesszük Petőfi és Arany János Bolond Istókját, azonnal felismerjük a két költő művében az azonos, önéletrajzi vonásokat, de világosan megkülönböztetjük az eltérő sajátosságokat is, melyek a két költő életszemléletének különbségéből és a megváltozott társadalmi helyzetből adódtak (Arany 1850-ben írta művét).

Az 1847-es év a költő egész látásmódjának megváltozását eredményezi: mint ember és mint költő végérvényesen a közélet felé fordul.

Az új társadalmi helyzet egész költészetére termékenyítő hatással van: két töredékes eposza, A táblabíró és a Lehel Vezér, majd Az apostol — újabb fejlődésének művészi következményeit bizonyítják epikájában.

6.

Mindkét töredékes eposzát 1847-ben kezdte meg.

A táblabíró-nak csupán első négy fejezete készült el; a költemény teljes alakját még vázlatban sem ismerjük. A meglevő töredékből egy nagyvonalú és erőteljes politikai satíra körvonalai ötlenek szemünk elé: a maradiságot szellemesen és fölényesen leckéztető költő a „táblabírák“ alakjában tulajdonképpen a mindenfajta újjátástól és a legcsekélyebb haladástól írtózó magyar nemességet teszi gúny és nevetség tárgyává.

Az ország elmaradottságának egyik megtestesítője: az elparlagiasodott vidéki nemes, lomha észjárásával, közönyös tespedtségével, barbár írtózásával az írás és a könyvek iránt, aki boldog magamegfeledkezéssel hódol az evés, ivás és alvás gyönyöreinek, látóköre pedig nem terjed a vármegye határán túl.

Petőfi a magyar nemes hiteles, elévülhetetlen rajzát adta ebben a művében.

A téma nem új: a 40-es évek irodalma különös előszeretettel ábrázolta a „táblabíró-világot“; a Fiatall Magyarországnak gúnyjának mondhatni állandó céltáblája volt a maradiságot, tunyaságot és önkényességet megtestesítő magyar nemes alakja. A közepes tehetségű Czuczor például ezeket a sorokat írja a nemesi uralomról:

*»Alkotmányunk egy vásártér,
Melyen lelket adnak-vesznek,
Adnak-vesznek o'csó pénzért,
Egy kis címért, egy ebédért:
Jó éjszakát úgy nemzetnek . . .«*

Petőfi a radikális és forradalmi elemek maró és kiméletlen satírájával nyúl ehhez a témához és nem kétséges, hogy végső következtetésében arra mutatott volna rá: merő képtelenség a magyar nemességet azonosítani a nemzettel. A költő már világosan látja, hogy a magyar nemesség nemcsak haladás-ellenes, hanem népellenes, tehát nemzetellenes is.

A töredékes műben egy finom, fiatalosan hetyke ironia vonul végig: a költő a táblabírákról úgy beszél, mint a boldog, békés élet derék őrizőiről és már egyetlen képviselőiről, akiket nem rontott meg az „újjítás“ szelleme és akik borzonganak Franciaország és a „jacobinus-sipka“ hallatára.

Tiszteletteljes hangon folytatja versét a költő és hozzá lát a táblabírák egyik kiváló képviselőjének, Felső-Kis-Kálnai és Szent-

Demeteri Fegyveres Tamásnak külső és belső jellemzéséhez. Már előttünk áll a táblabíró-típus a maga teljes valóságában:

*»Különben arányos testalkata nagyon,
Mert hasához feje hozzá állik nagyon,
Egyik a másiknál nem rútabb s nem kisebb,
Csak az a különbség, hogy a fej üresebb,*

*S ezt a physicából könnyű magyarázni:
A teher mindenkor alá szokott szállni,
S innen van — a mit sok hinni vonakodik —
Hogy táblabíró úr mélyen gondolkodik.«*

Néhány versszak után magunk előtt látjuk a falut, a falu jobbágy-viskóit és nemesi kúriáit, egy pillanatig elidőz itt a költő, majd egy merész hasonlattal, helyesebben: „véletlen“ nyelvbottlással, ezeket mondja:

*»Úgy állnak a házak, oly egyenes sorba,
Valamint a mezőn a legelő csorda,
— — — — —
— — — — —
A paraszt kunyhók a tehenek és borjak,
Köztök, mint az ökrök, a közbirtokos urak . . .
Azaz csak házaik, engedelmet kérek,
Megbotlott a nyelvem; akarva nem sértek.«*

A költő, látszólag, játékos kedvtelésből megfricskázza a táblabírák dagadó nemesi önértetét, az állhatatos ragaszkodást az „ősi-jog“-hoz, az „ősi kard“-hoz és egyik versszakában végérvényesen tisztázza a magyar táblabírák múltját és a nemesi ősök érdemeit:

*»Az ebédlő-terem egyszersmind képcsarnok,
Ott lóg felakasztva a sok híres bajnok,
A kik a Fegyveres családból erednek,
Kiket a törökök annyiszor kergettek.«*

Petőfi nemcsak a táblabírák mentalitásának kiváló ismerője, hanem a vidéki nemesség életformájának is; e töredékes műve alapján teljesen rekonstruálhatnánk a 40-es évek vidéki nemesi kúriáinak külső és belső képét: a gazdálkodási módot, a háztartás apró-cseprő gondjait, a nemesi ház életrendjét, a butorizatot, az étlapot; de ebből a művéből kiragadhatnánk a vidéki nemesi ház minden ember-típusát is: a nagyevő, tunya és zsarnok házigazdát, a háztartásvezető és pálinkabarát Borbála kisasszonyt, Piroskát, az olvasó és ábrándozó vidéki úrikisasszonyt, Dezsőt, a Pesten henylő léha ficsurat, akiből főhősünk, „tizenkét vármegye főtáblabírája“ minden áron szolgálóbírókat akar faragni.

A költemény igazi ereje azonban nem ebben van, nem a magyar nemesi életforma hű rajzában, hanem a főhős alakjának, jellemének, gondolkodásmódjának életteljes ábrázolásában és abban a minden nemesi tiszteletet sutbavágó plebejusi-merészségben, melyel a költő darabokra tépi a nemesség alakja körül támadt nimbusz utolsó foszlányait. Az álmában betűvetéssel kínlódó és nehéz álmából

felriadó nemes kultúriszonyának, írásiszonyának tökéletes érzékel-
tetése — felejthetetlen kép marad!

A magyar realista és szatirikus regény hatalmas alappillérei
látszanak kiemelkedni a meglevő négy ének szilárdan megszerkesz-
tett sorai közül; a magyar nemesi társadalom e valóságos és meg-
döbbenően hiteles képe a nagy orosz realisták regény-konceptiójára
és elbeszélő formájára emlékeztet: Goncsarov, Gogolj és Turgenyev
kiváló művészi teljesítményeire.

Töredék maradt az műve, éppen úgy, mint a Lehel Vezér is.
Ma sem tudjuk mi akadályozta meg a költőt, hogy ezt a két, töre-
dekben is jelentős művét befejezze. Lehetséges, hogy anyagi gondjai
kényszerítették arra, hogy megkezdett és nagyszerűen nekilendülő
eposzait félretegye; életrajzából tudjuk, hogy ekkor, Arany és Vörös-
marty közreműködésével, Shakespeare fordításán dolgozik.

„Én Coriolan-on kívül még okvetlen lefordítom Romeo-t,
Othello-t, III. Richard-ot, Atheni Timon-t, Cymbelinet s talán IV.
Henrik-et és a Téli regé-t” — írja egyik levelében. Aranynak pedig
1848 február 10-én ezt jelenti: „Lehellel hallgatok míg Coriolant el
nem végzem, akkor egész erővel belekapaszkodom; 37 strófa van
meg belőle, nyolc soros.”

Mindössze 57 strófa készült el — a második ének elején a
maga nemében páratlan mű félbeszakad.)

A teljes első ének azonban kellőképpen feltárja a költő újabb
törekvéseit: népi-eposzt akar írni és annak hőseit a magyar törté-
nelemből, a honfoglalás idejéből veszi. A hősköltemény központi
alakja Lehel vezér, akinek személye már régóta foglalkoztatja a
költőt.

Ez a töredék kiválóan bizonyítja a népi-eposz tartalmi és for-
mai problematikájának megközelítését, művészi elmélyítését és meg-
oldási lehetőségeit. Petőfi ezen a téren, éppen itt, ebben a töredékben
még Arany „Toldi”-ja után is, úttörő munkát végez.

Miben nyilatkozik meg az új, az eltérő, a sajátos Petőfi
Lehel Vezér-ében?

Egyrészt az előadásmódban, másrészt a tárgy feldolgozási
módszabán találjuk meg a népi-eposz eddigi felfogásától lényegesen
eltérő sajátosságokat.

A Lehel Vezér-ben a költő teljes tudatossággal törek-
szik a népi előadásmód művészi megvalósítására; a szűrös-gubás
emberekhez, nem pedig az írástudókhoz és az úri rendhez szól —
mondja már bevezetőjében — és ez a láthatatlan közönség, melynek
egész gondolkodásmódját, kedélyét és képzeletvilágát a költő kivá-
lóan ismeri — ellenőrizi most a költő műnek minden sorát.

A költő hibátlanul oldotta meg nagy és nehéz feladatát:
egyetlen homályos sor, egyetlen kép nincsen benne a műben.
Ugyanekkor felleljük a népi epika minden erejét: a képek gazdag-
ságát és ragyogó, plasztikai kivitelezését; a népi elbeszélőstílus min-
den pozitív jellemvonását: az egyszerűséget, a világosságot, a sza-
batosságot és a fordulatosságot; s végül, itt találjuk a népi énekes
közvetlenségének magávalragadó erejét, mellyel lenyűgözi és hatal-
mában tartja hallgatóközönségét.

A költői tárgy feldolgozási módját Petőfi a tartalom kifejtésének népszerű, tanító és lelkesítő formájában határozza meg és művében ennek megvalósítására törekszik. Célja: az egyszerű, írástudatlan emberek számára is hozzáférhetővé tenni a magyar múlt nagy eseményeit és alakjait a népköltő eszközeivel élesíteni a hazaszeretet lángját és tudatosítani a gyűlöletet a szolgaság, az idegen uralom és az évszázadok óta tartó elnyomatás iránt.

A nemzeti öntudat fejlesztésének eddig nem ismert művészi eszközeit alkalmazta itt a költő: a magyar múlt hősi korszakát tárta fel, hogy a szolgaságban élő nép felismerje a múlt nagyjaiban a maga őseit és azok harcát a maga harcának tekintse; a zsarnokság alatt sínylődő néppel a költő megizletteti a régen elfeledett szabadság csodálatos ízét.

Petőfi a *Lehel Vezér*-ben megvalósította a magyar népi eposz megteremtéséért fáradozó költők legfontosabb célkitűzését: „szabadnak, nemesnek és fegyverforgatónak” ábrázolta a népet, mely szereti hazáját és a késő utód lelki szeme elé nem a szolgaság, hanem a szabadság képét idézte fel, hogy tanuljon, emlékezzék és reméljen!

A költő ezzel a művével végérvényesen és döntően kijelölte a magyar népi eposz tartalmi és formai követelményeit. Örök vesztesége irodalmunknak, hogy e kimagasló műve töredék maradt.

7.

Petőfi epikai munkássága 1848 június-júliusában készült. Az *apostol* c. művével zárul. A terjedelmes elbeszélő költemény hosszú ideig ismeretlen maradt; a sajtó alatt levő íveket 1850-ben elkobozták, a nem hivatalos és hivatalos cenzura kihagyott, törölt egész részeket, mitöbb a költemény egész alapeszméjét elferdítő és megmászó kifejezéseket iktatott a műbe. Teljes épségében közel harminc év múlva, 1874-ben jelent meg.

Az *apostol* külső sajátágaiban és belső tartalmában egyedülálló jelenség irodalmunkban. Előzményeit hiába keressük és feltehető, hogy részben ismeretlensége, részben teljesen egyéni és a 70-es évek irodalmi ízlése szempontjából „elavult” tartalma miatt nem hatott ösztönzően a későbbi korok költőire sem.

Értékelése tekintetében a bizonytalanságot, a tétovázást látjuk: a költemény értékét hol alábecsülik, hol pedig túlbecsülik esztétáink.

Nem célunk, hogy az egymással ellentmondó, lényegében a felületen mozgó megállapításoknál elidőzzünk. Csupán egyik kiváló kritikusunknak, Péterfy Jenőnek véleményét idézzük, mert ennek a szigorú, kérlelhetetlenül következetes és a maga korából messze kiemelkedő egyéniségnek értékelése Az *apostol*-ról — Petőfi egész epikai munkásságának felmérése szempontjából téves alapelveket tartalmaz.

Péterfy, többek között, ezeket mondja:

„De a naiv költő csakhamar mint naiv politikus bontakozik ki előttünk, aki költeményeiben János vitézéért immár a

politikus küzdőterére lép..." (Kiemelés tőlem — B. Sz. Gy.) „a viszonyok, az európai demokratikus áramlat behatása alatt a legnemzetibb költő lelkébe és költészetébe oly elem vegyül, mely sem a magyar nép jellemében, sem történetében alappal nem bír."

Majd Az apostol-ról írja:

„Vad, fanatikus költemény, melyet csak a kor izgatottsága menthet. Petőfi különben az Apostolban merő idegen eszmékné lett képviselőjévé. Költői erejétől eltekintve a költemény a francia forradalom idejéből való pamphlet hatását teszi ránk... Elfelejtí igazí hőset, „János vitéz“-t s egy rongyokban született, a zsarnokság és királyság ellen dühöngő gamint állít oda a nép képviselőjéül."

Petőfi politikai meggyőződésének gyökereit Péterfy a francia forradalom „kritikátlan tanulmányozására" vezeti vissza és végül is megállapítja:

„De vigasztalódjunk a tévedésén. Petőfi republikánizmusának egészségesebb alapja van, mint az ő politikai eszméi. Petőfi republikánus jelleménél és önérzeténél fogva; csakhogy elfelejtette, hogy ily fajta emberek nem függnék semminemű kormányformától. Röviden szólva fölcseréli az etikai kérdést a politikaival." (Kiemelés tőlem — B. Sz. Gy.)

A józan, ítéleteinek kimondásában mindig mértéktartó és gyakran eredeti esztétikai álláspontot képviselő Péterfy nem tudott felülemelkedni a gentry-ideológia korlátoltságain a 48-as forradalom jellegének és Petőfi politikai költészete értékének meghatározásában. Ehhez a korlátoltsághoz hozzájárult még az irodalmi esztétizmusnak az a sajátos gyakorlati alkalmazása, mely merev egyoldalúsággal vizsgál irodalmi jelenségeket és hajlandó az irodalmi életet és annak egész problematikáját úgy tekinteni, mint önmagábanálló, független szellemi megnyilatkozást.

Ezen a nyomon elindulva jut el Péterfy a költő, a politikus és az ember megkülönböztetéséig Petőfi egyéniségében, így lesz az ő szemében Petőfi „naiv politikus"-sá és ezért állapítja meg teljesen tévesen és tudománytalanul, hogy a „republikánus jellem és önérzet" a priori valami, ennek megformálódása mintegy „önmagától" folyik és nem függ „semminemű kormányformától."

Péterfy alapján hibás álláspontja Petőfi egyéniségével és költészetével kapcsolatban éppen Az apostol költői értékének megállapításából tűnik ki. Szembeállítva ezt a művét az 1844-ben készült János Vitéz-zel, Péterfy megfedkezik arról a minőségi változsról Petőfi költészetében, mely tartalmazza a magyar társadalom forradalmi korszakának költői kifejezését. Ezt bizonyítja lírájában már 1846 óta egyre határozottabban és mind gyakrabban megszólaló politikai és forradalmi tematika, ezt bizonyítják töredékes epikai műveinek tartalmi sajátosságai.

A márciusi napok óta azonban Petőfi nemcsak költészetében küzd a magyar jobbágy-ság felszabadításáért; a teljes jogegyenlőség elismeréséért, a teljes szabadságért „minden áron", hanem közvetlen politikai tevékenység formájában is. A márciusi napok utáni szerepének jórészt ismert mozzanataira utalunk, ha a májusi, júliusi és szeptemberi eseményeket idézzük. A plebejusköltő szövetségben a

pesti néppel meghatározta a forradalom ütemét, döntően ellensúlyozta a liberális nemesség ingadozásait és kikényszerítette a forradalom radikális balra fordulását. A „naiv politikus” mindezt bizonyára nem azért tette, mert „fölcserélte az ethikai kérdést a politikáival.”

Petőfi számára a francia forradalom története sohasem jelentett csak olvasmányanyagot, melyet lehet kritikával és „kritikátlanul” tanulmányozni, hanem mindig a forradalmi és demokratikus elvek gyakorlati valóraváltásának egyetlen járható útjára, a forradalmi útra emlékeztette. Hogy mennyire nem volt „szoba-forradalmár” azt éppen a 48-as esztendő válságos időszakában kifejtett politikai működése igazolja. S talán nem felesleges itt idéznünk azt a gondolatot, melyet a köztársaság és a demokrácia eszméivel kapcsolatban mondott, mert ebből világosan kitűnik, hogy a francia forradalom nagy tanulságait a költő minden európai nemzetre kiterjeszti:

„Ha valamely eszme világszerűvé lesz, előbb lehet a világot magát megsemmisíteni, mint belőle azon eszmét kiirtani.”

S végül, Petőfi előtt ismeretlen volt a kiegyezés-utáni kor óvatos filiszterjeinek az a hamis következtetési módszere mely szerint az európai demokratikus és forradalmi eszmék „sem a magyar nép jellemében, sem történetében alappal nem bír”-nak, tehát: a polgári demokratikus forradalom megvalósítása a francia nép kizárólagos privilégiumának tekintendő.

Mindezt azért tartottuk szükségesnek elmondani, hogy rámutassunk Péterfy értékelési módszerének következtelenségeire.

Nem kétséges, hogy Az apostol művészi érték tekintetében elmarad és nem jelenti a költő legsikerültebb darabját. Ugyanekkor azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ebben a művében jutnak kifejezésre olyan költői sajátságok, melyek ezt a költeményt nemcsak Petőfi munkássága, hanem a XIX. század magyar irodalmi fejlődése szempontjából is, egyedülálló értékévé emelik.

Az elbeszélő költemény főhősében, Szilveszterben, Petőfi a harcoss forradalmár típust rajzolta meg. Az ember felszabadításáért és a társadalmi igazságaért küzdő hős egyéniségének kifejlődését nyomunkkövethetjük a költeményben, mely a nagyvárosi élet szegényeinek, elesettjeinek nyomorát megdöbbenő arányban és gazdag részletezéssel festi. Mellékalakjaiban a költő a társadalom kitaszítottjainak és szenvedőinek rajzát adja; a nyomorban elállatiasodott, emberi mivoltukból kivetkőzött névtelenek küzdenek életük fentartásáért. S a nagyvárosi nyomortanyák egyik padlásszobájában éheznek családjával Szilveszter, miközben a szabadság eszméjéről, az emberiség felszabadításáról álmodozik. Ki ő?

A költő elmondja Szilveszter életrajzát: gyermekségét, ifjúkori megpróbáltatásait, megaláztatását és tanulmányait. Közben látjuk Szilveszter öntudatának fejlődését: az emberiség felszabadításának gondolata érik benne és életének egyetlen célja van: küzdeni a szabadságért.

Itt jelentkezik majd Az apostol-ban az a törés és belső

ellentmondás, melynek okát és gyökereit a magyar társadalmi élet viszonylagos fejletlenségében kell keresnünk. A nagyvárosi nyomort és társadalmi bajokat oly tisztán látó Szilveszter, a forradalmár — nem a nagyvárosi proletariátus, a munkásosztály felé fordul, hanem a gazdaságilag kevésbé kiszolgáltatott, politikailag öntudatlanabb és szervezetileg lazább jobbágy-tömegek felé.

Petőfi politikai koncepciójának ez a jellemző korlátoltsága kétségtelenül a magyar társadalom fejletlenségéből és belső struktúrájából eredő sajáttság. Valóban e feudális országban a forradalom tömegbázisa a XIX. század 40-es éveiben elsősorban az elnyomott jobbágytság, nem pedig a kevés számú és fejletlen ipari munkásság lehetett. Elnélfogva a nemes-jobbágy ellentét határozza meg a forradalom egész irányát, problematikáját, míg az osztályharc a legélesebb és a leghatározottabb formájában a falun zajlik le.

Elemézve Az apostol-t, nem találunk egyetlen utalást sem a munkásosztály forradalmi szerepére.

Szilveszter titokban kinyomatott röpiratát, mely:

*Ezrével olyan gyorsan terjedett el,
Miként ha villám hordta volna szét,
Mohón nyelé a szomjas világ
É tiszta enyhítő italt,
És telke tőle megfrissült . . .*

Az olvasóközönség meghatározása e szóval „világ”-jellemzően érzékelteti a forradalmi tömegek határozatlan, elmosódott körvonalait. Szilveszter tehetetlenül áll az erőszakkal szembe, fellépése, harca a magárahagyott, a tömegtől izolált és a társadalmi fejlődés irányát félreismerő anarchista-forradalmár küzdelmévé lesz. Tépelődése a börtönben, kiszabadulása és végül a király ellen intézett merénylete — megerősíteni látszanak a fenti következtetést.

„A műben már erjed a múlt század levert szabadságmozgalmanak törköle: a nihilizmus; a társadalmi tett kudarca után a kétségbeesett egyéni tett gondolata” — jegyzi meg igen találóan egyik méltatója.

Önéletrajzi vonásokat vélnek fölfedezni ebben a művében; Szilveszter szabadságszeretete, küzdelme, az emberi igazságtalanságokra hevesen reagáló egyénisége és egész jelleme — a költő alakjára emlékeztet.

A lényeg azonban nem ebben van.

Petőfi e művében lehetetlen észre nem venni az eszmék és a társadalmi valóság közötti összeütközés mély emberi átélését. Tudjuk, hogy művét a forradalmi év június-júliusában írta és talán szeptemberben végezte azon az utolsó simításokat. Mögötte volt már a márciusi napok forradalmi heve, mögötte a képviselőválasztási kudarca. Napról-napra világosabban látja a nemzetgyűlés és a kormány tehetetlenségét s egyre tisztábban áll előtte, hogy a „szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi valósággá nem lettek” és már arról ábrándozik, hogy „új, roppant forradalmat kellene csinálni.” S a költő kitekint szélesebb hazája, a nagyvilág, Európa felé és elkeseredéssel állapítja meg:

*Európa csendes, újra csendes,
Elzúgtak forradalmi . . .
Szégyen reá! lecsendesült és
Szabadságát nem várta ki.*

Petőfi nemcsak a magyar forradalom ügyének yalságát, hanem az európai szabadságmozgalmak bukását is látta: Olaszországot Radetzky katonái szállták meg, Franciaországban Louis Bonaparte kezébe került a hatalom, a németországi mozgalmat leszerelték, Bécsben Windischgrätz lett az úr.

Petőfi ismerte a korabeli francia szocializmus tanait és ezek az eszmék meg-meg csillannak. Az apostol sorai között Petőfi érdeme azonban nem abban van, hogy közvetítette és népszerűsítette ezeket az eszméket, hanem abban a következetes szilárdságában, mellyel kitartott meggyőződése mellett. Megmaradt forradalmárnak, harcosnak, republikánusnak annak ellenére, hogy látta „a francia forradalom szabadságeszméi és az új polgári világ közötti ellentmondásokat.” Tudta, hogy az egyén öntudatos kiállása, áldozata, teljes erkölcsi felelősségvete és szilárd becsületessége nélkül nincs forradalmi mozgalom, nincs forradalmi tett és elképzelhetetlen a demokrácián alapuló új társadalmi rendszer.

Ez képezi Az apostol legfőbb tanulságát és ez jelenti kulcsát megértésének.

* * *

Tanulmányunk Petőfi elbeszélő költészetének alapvető sajátosságait vizsgálta és vázlatosan körvonalazta azt a fejlődést, melyet a költő az epika terén megtett.

Célunk elsősorban az volt, hogy Petőfi költői fejlődésének legjelentősebb mozzanatait epikáján keresztül is érzékeltessük.

Vizsgálatunk módszeréből következett, hogy túlnyomórészt epikájának tartalmi elemeivel foglalkoztunk, bár nem kétséges, hogy a magyar elbeszélő költészet egész problematikájának éléreállításával — innen kellett kiindulnia a költőnek is. Természetesen ez nem jelenti a magyar elbeszélő költészet formai terén, éppen Petőfi által végrehajtott forradalmi újítás jelentőségének mellőzését vagy kisebbitését. Az új tartalom megjelenése feltételezte az új formát és ezek összefüggésére minden esetben utaltunk; bizonyos, hogy a formai problémák alapos vizsgálata egy különálló tanulmány tárgyát jelenti.

Tanulmányunkban megkiséreltük Petőfi elbeszélő költészetének értékét tisztázni és helyét meghatározni irodalmunk fejlődésében.

Ma, a népi forradalom érájában és a szocialista társadalom megvalósításáért folyó küzdelemben irodalmunkban újra felvetődnek a maguk teljességében az epikai előadásnak formai és tartalmi kérdései. Meggyőződésünk, hogy az új magyar epika nem mellőzheti Petőfi példáját, eredményeit az elbeszélő költészet terén és nem nélkülözheti megállapításait a magyar epika jellegéről.

Petőfi egyénisége és költői műve egy évszázad múlva is példaként áll előttünk és a jövőbe mutat.

(1950.)